UDK: 159.922.27

KASBIY YO‘NALTIRISH JARAYONIDA O‘SPIRINLARNING MUSTAQIL QAROR QABUL QILISHIGA TA’SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Karimova Gulxumor Shodi qizi,
Navoiy davlat universiteti
“Pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi

Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida yoshlarning ongli ravishda kasb tanlashi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Insonning kelajakdagi hayot sifati, ijtimoiy mavqei va iqtisodiy barqarorligi ko‘p jihatdan uning kasbiy tanloviga bog‘liq. Shu sababli kasbiy yo‘naltirish pedagogika va psixologiyaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘spirinlik davrida shaxsning qiziqishlari, hayotiy maqsadlari, qadriyatlari va ijtimoiy qarashlari faol shakllanadi.

Kasbiy yo‘naltirish jarayonida mustaqil qaror qabul qilish o‘spirinning individual-psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda uning emotsional holati, ijtimoiy muhiti, motivatsiyasi, kognitiv imkoniyatlari va psixologik tayyorgarligiga ham bog‘liq. To‘g‘ri tashkil etilgan kasbiy yo‘naltirish ishlari o‘spirinlarning o‘z imkoniyatlarini obyektiv baholashi, kelajakdagi maqsadlarini belgilashi va ongli ravishda kasb tanlashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

O‘spirinlik davrida shaxsning o‘zini anglash darajasi ortadi, mustaqillikka intilish kuchayadi hamda kelajakdagi hayot yo‘lini belgilash ehtiyoji shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, kasb tanlash jarayonida mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish alohida psixologik ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash muammosi ko‘plab psixolog va pedagog olimlarning ilmiy izlanishlarida o‘rganilgan. E. Klimov kasb tanlashni insonning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va kasbiy faoliyat talablari o‘rtasidagi muvofiqlikni ta’minlashga qaratilgan murakkab psixologik jarayon sifatida talqin qiladi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, kasbiy faoliyat shaxsning psixologik xususiyatlari va imkoniyatlariga imkon qadar mos bo‘lishi lozim.

J. Holland kasbiy qiziqishlarning realistik, intellektual, ijtimoiy, konvensional, tadbirkorlik va artistik turlarini ajratadi. Uning nazariyasida shaxsning individual tipi bilan kasbiy muhitning o‘zaro mosligi muhim o‘rin tutadi. Shaxs o‘z qiziqishlari va individual xususiyatlariga mos kasbiy muhitni tanlaganida, kasbiy faoliyatdan qoniqish hosil qilish imkoniyati ortadi.

L.S. Vigotskiy va A.N. Leontevlarning faoliyatga oid nazariy qarashlarida shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va faoliyatning ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Ushbu

yondashuv nuqtayi nazaridan, o‘spirinning kasbiy shakllanishi uning faoliyati, ijtimoiy munosabatlari, ta’lim muhiti va shaxsiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq.

Zamonaviy psixologiyada kasbiy o‘zini o‘zi belgilash bilan bir qatorda karera kompetentligi, emotsional intellekt, tanqidiy fikrlash, o‘zini o‘zi boshqarish va qaror qabul qilish kompetensiyalari ham muhim omillar sifatida qaralmoqda. Mazkur kompetensiyalar o‘spirinning kasbiy tanlov jarayonida mavjud imkoniyatlarni tahlil qilishi, muqobil variantlarni solishtirishi va o‘z qarorining oqibatlarini oldindan baholashiga yordam beradi.

Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash — shaxsning o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda kasbiy yo‘nalishini belgilashi hamda professional kelajagini rejalashtirish jarayonidir. Ushbu jarayon o‘zini anglash, individual imkoniyatlarni baholash, qiziqish va moyilliklarni aniqlash, kasblar haqidagi bilimlarni egallash, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z ustida ishlash kabi tarkibiy qismlarni qamrab oladi.

Kasbiy o‘zini o‘zi belgilashning muvaffaqiyatli kechishi kelgusidagi kasbiy faoliyatdan qoniqish, psixologik barqarorlik va ijtimoiy faollik bilan bog‘liq. O‘spirinlik davrida dunyoqarash, qadriyatlar, qiziqishlar va kelajak rejalari shakllanib, shaxs mustaqillikka, o‘z “Men”ini anglashga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga intiladi.

O‘spirinlik davri psixologik rivojlanishning muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyati faol rivojlanadi. Biroq hayotiy tajribaning yetarli emasligi, emotsional beqarorlik, o‘ziga ishonchning pastligi hamda kelajak haqidagi noaniq tasavvurlar kasbiy qaror qabul qilishni murakkablashtirishi mumkin.

Shu sababli kasbiy yo‘naltirish jarayonida o‘spirinning qiziqishlari, xarakteri, temperament xususiyatlari, qobiliyatlari va qadriyatlarini hisobga olish muhimdir.

Kasb tanlashdagi ichki motivatsiya mustaqil qaror qabul qilishning muhim omillaridan biridir. Shaxsiy qiziqish va ehtiyojlarga asoslangan tanlov o‘spirinning kasbiy faoliyatga bo‘lgan munosabatini mustahkamlaydi va o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Aksincha, faqat tashqi bosim, moddiy manfaat yoki atrofdagilarning talablariga asoslangan tanlov kasbiy qoniqishning pasayishiga olib kelishi mumkin.

O‘ziga ishonch ham mustaqil qaror qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. O‘z qobiliyatlarini real baholay oladigan o‘spirin turli kasbiy variantlarni mustaqil tahlil qilish va tanlov qilishga ko‘proq tayyor bo‘ladi. O‘ziga ishonchsizlik esa ikkilanish, qo‘rquv va qaror qabul qilishdan qochishga sabab bo‘lishi mumkin.

Emotsional barqarorlik ham kasbiy tanlovning muhim psixologik shartlaridan biridir. Kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan noaniqlik, raqobat, ota-ona yoki tengdoshlar bosimi o‘spirinda xavotirni kuchaytirishi mumkin. O‘z hissiyotlarini boshqara oladigan shaxs murakkab vaziyatlarda mavjud imkoniyatlarni xolisroq baholashga moyil bo‘ladi.

Kognitiv qobiliyatlar, xususan, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muqobil variantlarni baholash va tanqidiy fikrlash kasbiy tanlov jarayonida alohida ahamiyatga ega. Kasblar haqidagi ma’lumotlarni tahlil qila oladigan o‘spirin o‘z qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos keladigan kasbiy yo‘nalishni ongli ravishda tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ijtimoiy muhit ham o‘spirinning kasbiy qarorlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Oila, tengdoshlar, pedagoglar va jamiyatdagi mavjud qarashlar kasb tanlash jarayonida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ota-onalarning oqilona maslahat va qo‘llab-quvvatlashi o‘spirinning mustaqilligini kuchaytirishi mumkin. Biroq kasbiy tanlovni to‘liq o‘spirin o‘rniga amalga oshirish yoki unga haddan tashqari bosim o‘tkazish mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini cheklashi mumkin.

Kasblar haqidagi bilimlarning yetarli darajada shakllanganligi ham ongli tanlovning muhim shartidir. O‘spirin kasbning mazmuni, unga qo‘yiladigan talablar, zarur kompetensiyalar, ta’lim imkoniyatlari va mehnat bozoridagi istiqbollar haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lsa, kasbiy tanlovini yanada asosli amalga oshirishi mumkin.

Vaqt istiqbolini anglash, ya’ni kelajakni rejalashtirish qobiliyati ham kasbiy o‘zini o‘zi belgilash jarayonida muhim ahamiyatga ega. O‘zining uzoq muddatli maqsadlarini belgilay oladigan o‘spirin bugungi tanlovining kelajakdagi natijalarini oldindan tasavvur qilishga harakat qiladi.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash ham mustaqil qaror qabul qilishni rivojlantirishning muhim vositasidir. Pedagog, psixolog va ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi o‘spirinning o‘z imkoniyatlarini anglashiga, kasbiy qiziqishlarini aniqlashiga va tanlov jarayonidagi psixologik to‘siqlarni yengib o‘tishiga yordam beradi.

Bugungi kunda o‘spirinlarning kasb tanlashida internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining ta’siri sezilarli darajada ortmoqda. Ushbu axborot manbalari kasblar haqidagi tasavvurlarni kengaytirish imkonini bersa-da, ulardagi biryoqlama yoki ishonchsiz ma’lumotlar kasbiy stereotiplarning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy mehnat bozoridagi raqobat ham o‘spirinlarning kasbiy tanloviga psixologik ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim hollarda yoshlar kasbning faqat moddiy daromadi yoki ijtimoiy nufuziga e’tibor qaratib, o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaydilar. Shu sababli kasbiy yo‘naltirish jarayonida kasbning tashqi jihatlari bilan bir qatorda uning mazmuni, talablari va shaxsga moslik darajasini ham tushuntirish zarur.

Kasbiy yo‘naltirish jarayonida psixologik diagnostika, individual maslahat, treninglar, kasb egalari bilan uchrashuvlar, mentorlik, amaliy mashg‘ulotlar va kasbiy sinovlardan foydalanish samarali vositalar bo‘lishi mumkin. O‘quvchilarni real kasbiy faoliyat muhiti bilan tanishtirish ularda kasblar haqida aniqroq va real tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi.

Texnologik taraqqiyot natijasida axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt, kiberxavfsizlik, robototexnika, grafik dizayn, ma’lumotlar tahlili va raqamli marketing

kabi yo‘nalishlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu bilan birga, zamonaviy mehnat bozorida raqamli savodxonlik, xorijiy tillarni bilish, kreativ fikrlash, kommunikativ kompetensiya, moslashuvchanlik, tez o‘rganish, jamoada ishlash va liderlik kabi ko‘nikmalar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, kasbiy yo‘naltirish jarayonida o‘spirinlarga nafaqat muayyan kasblar haqida ma’lumot berish, balki ularda mustaqil fikrlash, o‘z imkoniyatlarini baholash, maqsad qo‘yish, muqobil variantlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Kasbiy yo‘naltirish jarayonida o‘spirinlarning mustaqil qaror qabul qilishi murakkab va ko‘p omilli psixologik jarayon hisoblanadi. Unga shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyasi, o‘ziga ishonchi, emotsional barqarorligi, tanqidiy fikrlashi, kelajakni rejalashtirish qobiliyati hamda ijtimoiy muhiti ta’sir ko‘rsatadi.

O‘spirinning o‘z qiziqishlari va imkoniyatlarini anglashi, kasblar haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lishi, turli variantlarni tahlil qilishi va kelajakdagi maqsadlarini belgilay olishi mustaqil kasbiy tanlovning muhim shartlaridir.

Kasbiy yo‘naltirish jarayonida ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning vazifasi o‘spirin o‘rniga qaror qabul qilish emas, balki uning mustaqil va ongli tanlov qilishi uchun zarur psixologik-pedagogik sharoit yaratishdan iborat. Shu jihatdan individual maslahat, kasbiy diagnostika, treninglar, amaliy mashg‘ulotlar va mentorlik tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

To‘g‘ri tashkil etilgan kasbiy yo‘naltirish ishlari o‘spirinlarda mustaqil fikrlash, mas’uliyat, o‘ziga ishonch, maqsadga yo‘naltirilganlik va ongli kasbiy tanlov ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarligi va ijtimoiy faolligi uchun zarur psixologik asoslar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Erikson E. Identiklik: yoshlik va inqiroz. – M.: Progress, 1996. – 344 b.
2. Super D. E. The Psychology of Careers. – New York: Harper & Row, 1957. – 362 p.
3. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Plenum Press, 1985. – 371 p.
4. Ryan R. M., Deci E. L. Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 68–78.
5. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. – 499 p.
6. Krumboltz J. D., Mitchell L. K., Jones G. B. A Social Learning Theory of Career Selection // The Counseling Psychologist. – 1976. – Vol. 6, No. 1. – P. 71–81.
7. Klimov E. A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1996.